

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XXVII

NeŖir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail. E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVII

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŖOĐLU'na

ARMAĞAN - III

İstanbul - 2006

"BİZE ÇENGİLERİ KIL RÛŞEN Ü PÂK" YA DA
"HAYRA HEZLİN DAHİ BİR REHBERİ VAR"

Barış KARACASU

*Aldı aklım bir gonçe-leb
Şîve-engîz şûh-meşreb
Gördüm bir mâh, mâh-ı taban
Bakınca çeşm-i gazâle
Koparır mecliste nâle
Gezdirir elde piyâle
Tavşan mı âhû mu aceb
Amân amân kaşı kemân
Tavşan mı âhû mu aceb*

Mahur Şarkı, Sultan II. Mahmûd

Feth-i Kelam

Geniş bir coğrafya ile uzun bir zamana yayılan Osmanlı edebiyatı içerdiği edebi ürünler bakımından çok büyük bir çeşitlilik gösterir. Ne var ki eski edebiyatın tarihinin yazımı, öncelikle belli temel "birincil" metinler etrafında örülmüş "ikincil" metinleri öne çıkaran, belli türden bir edebiyat tasarımının yaratılması üzerine kurulmuştur. Oysa biçimsel özellikler, sözcük dağarcığı, metinlerarası ilişkiler bakımından değerlendirildiğinde başka pek çok metnin bu ilişkiler ağı içerisinde değerlendirilebileceği görülecektir. Kuşkusuz bu türden bir değerlendirme ile bu metinlerin ortaya koydukları metinlerarası ilişkilerin edebiyat tarihi tasarıma da başka başka -yüksek olasılıkla da derin- etkileri olacaktır. Bu türden bir edebiyat tarihi yazımının da en son ürünü "başka" bir edebiyat tarihi olabilecektir. Böylesi bir girişim ile edebiyat tarihinin dümdüz

olduğu söylenemeyecek yolunun nerelerde nasıl çatallandığı, saptığı, kaydığı, var ise anayol ile tali yollar arasında ne gibi ilişkiler olduğu berrak bir biçimde görülebilecektir. Dolayısıyla öngörülen tarih ya da edebiyat tasarımı ile uyuşmayan bir metnin belli bir dönemde, belli bir yerde ortaya çıkması açıklanabilecektir.¹ Belli bir metnin orada olduğunu söylemek ve yalıtarak tek

¹ Örnek olması bakımında Sünbülzade Vehbî'nin üç metnini anabiliriz. Eğer edebiyat tarihi tasarımı belli bir eğilim gösterecek olursa Vehbî gibi birinin hem "Sühan Kasidesi" olarak bilinen "Kaşide-i Kelâmiyye ki der şadâret-i Hâil Paşa berâ-yı nuşh u istihzâ-yı şâ'irân-ı hezeyân-ı 'aşr bâ emr u irâde inşâd kerde est" başlıklı bir kasideyi hem "Şevk-engîz" gibi bir mesneviyi hem de Turgut Kut'un *Tarih ve Toplum*'un "Mahrem Tarih" özel sayısında (sayı 208, Nisan 2001) yayımladığı hicviyeyi aynı anda nasıl yazabildiğini açıklamakta zorlanırsanız ve olsa olsa keyifli bir ayrıntı olarak edebiyat tarihinin kenarına bir not olarak düşebiliriz.

Yeri gelmişken şu kadarını söylemek isterim: Metinlerarasılık sorunu Osmanlı edebiyatı bağlamında tartışılan bir konudur, daha da önemlisi kullanılan bir çözümleme yöntemidir. Ne var ki metinlerarası ilişkilerin kurulmasında tek bir biçim yoktur. Osmanlı edebiyatı çalışmalarında temel olarak metinlerarasılık edebi kanonu oluşturan temel metinler ile ikincil metinler arasından kurulan bir ilişkidir. En temelde "mazmun" dediğimiz şey de aslında metinlerarası ilişkinin kurucu ögesidir. Ayrıca nazire geleneği de bunun bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan metinlerarasılık aktarma ya da alıntılamanın yanısıra yansılama, anıştırma, alaycı dönüştürüm, öykünme gibi başka kavramları da beraberinde getirecektir, çünkü yeni metin biçim, biçem, anlam ya da içerik bakımından başka bir düzlemde olabilecektir. Metinlerarasılık, temel kavramlar ve eğilimler için Kubilây Aktulum'un *Metinlerarası İlişkiler* (Ankara: Öteki Yayınevi, 1999) başlıklı çalışmasına bakılabilir. Bu bağlamda yapılabilecek çalışmalardan biri nazire, hezel, tehzil gibi türleri odağa alan iz sürme işidir.

Aşağıda sunduğumuz metni bir de bu söylediklerim bağlamında ele alınabilir. Evet, elimizdeki metin çengiler (köçekler, tavşanlar) üzerine yazılmıştır. Evet, sözkonusu oğlanlar yer yer aşırı betimlemelerle anlatılmıştır. Evet, elimizde metnin yazarı yüksek olasılıkla eşcinseldir. Evet, bu metin bir yere kadar -o da sınırlı ve kısıtlı olarak- İstanbul'un gündelik yaşamına ve belli alışkanlıklarına ilişkin ipuçları vermektedir. Yine yüksek olasılıkla şair metni kurarken, bu konuyu seçerken kişisel bir seçim yapmıştır. Bütün bunların gerçek olma olasılığı yüksektir. Ne var ki bu metni okurken ikinci bir düzlemin daha varolabileceği gerçeğini gözardı edemeyiz. Şair bu konuyu seçerken ikinci bir seçimde daha bulunuyor. Bu da belli bir geleneği ve metinlerarası ilişki alışkanlığı olan belli bir "şiiir"i yeniden kuruyor. Gerçekte sözkonusu gelenek zaten anlatım biçimleri bakımından bu türden çağrışımlara oldukça açık bir şiiirdir. Bu şiiirle sorunu olan birinin ya da birilerinin de bu gelenekle hesaplaşmak, sorununu aşmaya çalışmak için kullanabileceği araçların başında da alaycı dönüştürüm kullanılabilecek bir araçtır. Bu nedenle *Don Quixote* ya da *Gargantua ile Pantagruel* birer başyapıttır ve edebiyat tarihi bakımından kırılma noktalarında bulunmaktadırlar. Bu yüzden *Hüsn ü Aşk* Osmanlı edebiyatında müstesna bir yere sahiptir.

Biraz daha açmam gerekirse bir örnek vermek isterim. Rabelais yapıtında Gargantua ağzından bir "rondo" aktarır. Rondo, Latin edebiyatında Osmanlı edebiyatındaki gazele ya da şarkıya karşılık gelen bir türdür. Sözkonusu rondo "sıçmak" vasfında söylenmiş

başına orada bırakmak edebiyat tarihi yazımı bakımından hiçbir önemi haiz değildir. Aslolan o metnin ve benzerlerinin ve ona benzemeyenlerin de edebiyat tarihi bakımından ne anlama geldiğinin söylenmesidir. Ne var ki hâlâ daha bundan önce o metinleri belirlemek gibi bir iş önümüzde duruyor.²

Tam, kapsamlı bir edebiyat tarihinin yazımının da bütün bu malzemenin ortaya dökülmesi, çıkarılmasıyla olanaklı olacağı bilinen bir gerçektir. Bu kapsamda edebiyat bölümlerimiz de öncelikle odağa metin çalışmalarını almıştır. Bu çalışma kapsamlı bir "Türk", dil ve edebiyat tarihinin yazımı için gerekli bir girişim olarak görülmüştür. Ne var ki yaratıların sayısının çokluğu ile öteki ikincil gerekçeler bu çalışmaların bugüne değin tamamlanamamasına yol açmıştır. Edebiyat ve dil alimlerimizden Faruk Timurtaş, *Türk Kültürü* dergisine yazdığı kısa bir makalede bu gerçeği olabildiğince yalın bir biçimde özetlemiştir:

"...bir edebiyat tarihi, ancak eserler, şahıslar, edebî neviler, devirler, muhtelif meseleler üzerinde inceleme, araştırma ve tahliller yapıldıktan, monografiler yazıldıktan, biyografik bibliyografik her türlü malûmat bir araya getirildikten sonra yazılabilir. [28]... Edebî mahsullerimizi tam olarak bilmediğimiz gibi, edebiyat tarihi kaynaklarını da esaslı şekilde incelemiş ve muhteviyatını tesbit etmiş durumda değiliz. Hususî ve umumî

düpedüz bir tehzildir. Burada ilgi çekici olan neredeyse benzer bir hezelin Sürûrî tarafından da söylenmiş olmasıdır. Ne var ki Rabelais'in yapıtı pek çok bakımından değer içermekteyken, Sürûrî'nin yapıtı -Agah Sırrı Levend'in sözleriyle söyleyecek olursak- "üslûp ve edası çok âmiyane olduğu gibi, mevzuları da ahlâkî bakımdan okunmağa değmezdir... bunların çoğu ağza alınmayacak kadar müstehcen ve galiz kelimelerle doludur". Bkz. Agâh Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1939, s.344 ve 346.

2

Buradan sonraki birkaç paragraf ile birkaç alıntı *Toplum ve Bilim* dergisinde yayımlanmış bir yazımdan aktarmadır. Söz konusu dergi başka bir okur kitlesine sahip olduğundan, o yazının konusu bambaşka bir şey olduğundan ve bölüm bu yazının da amaçlarına uygun düştüğünden aktarmakta sakınca görmedim: "SEKA'ya Giden Hangi Tez?" *Toplum ve Bilim*, s. 103 (Bahar 2005): 266-273. Söz konusu yazıda DTCF Kütüphanesi'nde yaşananları milli kültürün oluşturulması bağlamında değerlendirmiştim. Orada dile getirmediğim bir konuyu burada dillendirmek isterim: Kütüphaneden bitirme tezlerinin atılması bir anlama daha gelmektedir. Bu gelişme fakültenin bir bakıma tarihinin silinmesi, inkarı olduğu için aynı zamanda "üniversite olma" iddiasının da altını boşaltmaktadır. Bundan böyle DTCF bir fakülte olduğunu iddia etme hakkından mahrum kalmıştır. Çünkü bunun gereklerinden birini inkar etmiştir.

şuarâ tezkireleri, vefeyât kitapları, Şekayık ve zeyillerinin teşkil ettiği ulemâ tabakatı, vezirler, hattatlar vesaireye dair yazılmış tezkireler, evliya menâkıbı, nazire mecmuaları, müntehabât mecmuaları, Keşfü'z-zünûn ve zeyilleri nev'inden kitabiyat eserleri, umumî tarihler, seyahatnâmeler, sefâretnâmeler, ve bunların dışında kalan diğer kaynaklar üzerindeki inceleme ve araştırmalar çok az ve kifayetsizdir. [28-29]... Şimdi her şeyden önce hangi asırda hangi eserlerin yazılmış olduğunu ve bunlardan bize nelerin intikal ettiğini tesbit etmekle işe başlamalıyız. Memleketimiz ve yabancı memleket kütüphaneleri esaslı surette taranmalı, hususî ellerdeki kitaplar da tesbit edilmelidir.³ Bir taraftan edebî mahsullerin tam olarak tesbiti ile uğraşırken, öbür taraftan bilinen ve yeni bulunan eserlerin yegâne nüshalarını faksimile etmek ve belli başlılarının tenkidli neşrini hazırlamak yoluna gitmeliyiz. Metin neşrine muvazi olarak bunlar üzerindeki şekil, uslûb ve muhteva bakımından tahlil, inceleme, araştırma ve her türlü mukayeseler yapmak ve edebiyat tarihi kaynaklarını en istifadeli bir hale getirmek gerekir. Bütün bunlar yapıldıktan sonra sıra umumî ve terkibî edebiyat tarihi yazmaya gelir. Ancak o zaman gerçek ve ilmî bir edebiyat tarihi yazabilmek mümkün olacaktır". [30] ("Türk edebiyatı tarihi ana kitabı nasıl yazılabilir?" *Türk Kültürü*, c. 1, s.7 (Mayıs 1963): 28-30.)

Agâh Sırrı Levend'in *Türk Edebiyatında Şehre-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul* (İstanbul: 1958) başlıklı çalışmasına 5 Nisan 1957 tarihinde yazdığı "Önsöz"de dile getirdiği şu sözleri de çeşitli metinlerin ortaya

3 Sözü açılmışken yine 30'lu yıllarda başlayan kataloglama çalışmalarımıza da değinmeden geçmeyelim. "Türkiye'de yazma eserlerin, özellikle de Türkçe yazmaların kataloglama çalışmaları, resmi olarak 1935 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın Prof. Helmut Ritter başkanlığında kurduğu *Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu* ile başlar." [Aynur, 39] Kataloglama macerasının 2002 yılına kadarki anahatları için: Hatice Aynur, "Türkiye'de Türkçe Yazma Eserlerin Kataloglanması Üzerine Bir Değerlendirme 1989-2002," *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*. 26/1 (2002): 37-52. Barbara Flemming armağanında çıkan sözkonusu yazı, yalnızca memlekette değil yurtdışında da konu ile ilgili çalışmaları ve son dönemde yaşanan gelişmeleri ortaya sermektedir. [Yurtdışı çalışmaları ile yerli yapım "araştırma"lar arasındaki kimi benzerliklerin altının çizilmesi konuyla ilgilenenler için makalenin artısı...]

çıkarılmasının ve incelenmesinin eski edebiyat tasarımıımızın oluşmasında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir:

"Divan edebiyatının başlıca ürünleri divanlar, hamseler, münşeâtler, tezkireler ve tarihlerdir. Bunların hepsi de belirli bir sanat anlayışıyle kaleme alınmış olmakla beraber, divanlarla hamseler, bu edebiyatın daha çok sanat cephesini aksettirir. Mektuplarla türlü yazmalardan toplanmış olan münşeâtler birer belge hizmetini görür. Tezkirelerle tarihler ise tanınmış kişilerle belli başlı olayları aydınlatan birer kaynaktır.

Ancak, eski edebiyatı bir bütün olarak anlayabilmek için, bu ürünler dışında kalan sayısız eserleri de yakından tanımak gerekir. Bu çeşitli eserler arasında, hamselere girmeyen manzum ve mensur hikâyeler, dinî, tasavufî ve ahlâkî eserler, "nâme" başlığı taşıyan gazavat-nâmeler, sûr-nâmeler, sâki-nâmeler, kıyafet-nâmeler, siyaset-nâmeler, sefaret-nâmeler, seyahat-nâmeler, sergüzeşt-nâmeler ile, şehir-engizler, ta'rifatlar, münazaralar, mizahî, didaktik ve ansiklopedik eserler büyük bir yer tutar.

...

Bu çeşitli eserleri sosyolojinin ışığı altında dikkatle gözden geçirecek olursak, eski türk hayatını, divanlarla hamselerden daha çok, bu sayısız eserlerin aksettirdiğini görürüz. bu maksadı sağlamak için en kestirme yol doğrudan doğruya metinlere başvurmaktır". [5]

Bu bağlamda -çağcıl bilgisayar terimcesiyle söyleyecek olursak- eldeki veritabanı sözkonusu dünya tasarımına paralel olarak süzülüp kullanıcıya sunulmaktadır. Başka türlü söyledikte izi sürülenden / kurgulanandan / icadedilenden bağımsız, ayrışık metinler "kullanım dışı" kalabilmektedir. En iyi olasılıkla adları anılacak, eldeki yazınsal çerçeve ile uymamalarına ek olarak yazın tasarımı ile de çelişik olduklarından, kimileyin de yapılandırılmaya çalışılan yazın tasarımının dayanaklarını çürütebileceğinden yeri geldiğinde yoksanacaktır. "Yazın eleştirisi"nin olsa olsa "okumaya değmez" nitelemesi ile incelemelerde yerlerini alacaklardır.

Oysa bu türden metinlerin varlığının ne gibi içermeleri olabileceği üzerine düşünmek edebiyat tarihi çalışmaları için yeni açılımlar doğurabilir. Özellikle

burada yazıçevrimini sunduğumuz metin bağlamında düşünecek olursak dile getirilebilecek ilk yargı bu türden cinselliğe göndermeleri olan, yer yer kaba saba ya da batılı terimce ile *grotesque* metinlerin -konumuzu gözönüne alırsak- yaygın olarak yazıldığı olacaktır. Üstelik bu metinleri yaratan/ortaya çıkaran kişilerin Osmanlı yönetim, edebiyat ya da din örgütlenmesinde "seçkin" konumlarda bulunan kişiler oldukları da unutulmamalıdır. İşte bu bağlamda söz konusu metinleri değersiz görmek yerine yapılması gereken öncelikle metin varlığının ortaya çıkarılması, ardından da bu metinlerin edebiyat ve belki de toplum tarihi bakımından ne gibi içermelerinin olduğunun belirlenmesi olmalıdır. Oysa ki bugüne kadar bu türden yayımlanmış metinler ya da en azından çalışılmış metinler olmakla beraber bu metinler üzerine yapılmış kapsamlı ve dizgeli çalışmalardan söz etmek olanaklı değildir.

Kimi araştırmacılarca şehrengiz türünün geç dönemde yazılmış örneklerinden biri olarak görülen, yine de bu belirlemenin kimi çekincelerle kabul edilmesi gerektiğini düşündüğümüz bir yapıt bu çalışmanın konusudur. Yapılmak istenen kenarda kalan bir örneğin gün ışığına çıkarılmasıdır. Sunulan metin Fâzıl Beg Enderunî'nin "Çengi-nâme" olarak bilinen yapıtıdır. Fâzıl Beg Enderunî'nin yaşamı hakkında burada ayrıntılı bilgi verilmesi düşünülmemiştir. Bunun gerekçesi benzer bilgilerin Jan Schmidt'in "Fazıl Beg Enderuni: Social Historian or Poet" başlıklı makalesi ile Selim Sırrı Kuru'nun "Biçimin Kıskaçında Bir 'Tarih-i Nev-icad': Enderûnlu Fâzıl Bey ve Defter-i Aşk Adlı Mesnevisi" başlıklı çalışmasında bulunabilecek olmasıdır. Bu bakımdan yaşamöyküsü bilgileri bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ayrıca tezkireler ile çağcıl benzerlerinde kendisi ve yaşamı ile ilgili yazılmış kısa bilgi notları⁴ bulunmaktadır.

⁴ Enderûnlu Fâzıl, yaşamı ile yapıtları konusunda en ayrıntılı bilgi, Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayımladığı *İslâm Ansiklopedisi*'ne (c.9, 188-89) Sabahattin Küçük'ün yazdığı metinde bulunabilir. Bunun dışında eskil metinlerde Fatih (*Tezkire-i Hâtîmetü'l-Eşâr*, 312-322), Muallim Naci (*Esâmî*, 238-239), Mehmed Süreyya (*Sicill-i Osmanî*, 3321), Şemseddin Sâmî (*Kâmûsü'l-A'lâm*, V, 3331), Bursalı Mehmed Tâhir (*Osmanlı Müellifleri*, II, 370-371) şairden söz eder. Gibb ile Hammer de yapıtlarında Fâzıl Bey'e yer ayırmışlardır. Leiden baskısı İngilizce *İslam Ansiklopedisi*'ne dayanan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanan *İslam Ansiklopedisi*'nde de Ali Canip Yöntem'in yazdığı bir başlık bulunuyor (188-189). Çağcıl tarih ve ansiklopedilerde de aralarında Vasfi Mahir Kocatürk (*Türk Edebiyatı Tarihi*, 541), Nihat Sami Banarlı (*Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 783-784), Harun Tolasa (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 167-169), İskender Pala'nın (*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 274-275) da

Âsâr-ı Şahs-ı Mezkûr

Enderûnlu Fâzıl'ın yazınsal kalıtı beş yapıttan oluşmaktadır.⁵

Divân-ı Fâzıl Bey Enderûnî: Pek çok yazması bulunan yapıtın 1258/1842 yılında Kahire'deki Bulak Matbaası'nda basılmış taşbaskısı bir de baskısı bulunmaktadır. Bugüne değin yapıttan değişik bölümler çeşitli gerekçelerle yayımlanmıştır, Saliha İçen'in verdiği bilgiye göre metnin tamamı Yusuf Yanartaş tarafından çalışılmıştır⁶.

Aşağıdaki dört yapıtın da sayısız yazması bulunmaktadır. Bu yazmaların bir bölümü minyatürlüdür.⁷ Seyfettin Özege'nin hazırladığı ve İstanbul'da

bulduğu pek çok kişi şairle ilgili benzer ve kısa metinler kaleme almışlardır. [Bunlara Türk Ansiklopedisi'ndeki ilgili madde de eklenebilir (XVI, 185-186).] *İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazdığı başlıkta (X, 5589-5590) benzer bilgiler veren Reşat Ekrem Koçu ise -Vehbî'nin "Şevk-engîz"i ile ilgili belirlemesine ilişkin çekincelerimiz baki kalmak üzere- aşağıdaki yorumu ile farklı bir yer edinmekte:

"Kanâatimizce Enderunlu Fâzıl Bey; Nedimden sonra, Şeyh Galib müstesnâ, Türk divan edebiyâtının en renkli, Türkçeyi çok tatlı edâ ile konuşan şâiridir; hele Türkçeyi düzgün konuşmaya yirmi yaşından sonra başladığı hatırlanırsa, hakikaten büyük sanatkâr olduğunu kabul etmek lâzımdır... "Defter-i Aşk", "Zennâme", Hûbannâme" ve "Çenginâme" adında dört eseri daha vardır... cemâl âşıkı bir büyük şâir olan Enderunlu Fâzıl Bey, kısa görüşlüler tarafından o kadar anlaşılmamıştır ki, son dört eseri toplu olarak basılır iken, aynı vâdîde bir eser sanılarak sonuna Sünbülzâde Vehbî Efendinin bayağılıklarla dolu "Şevk engiz" isimli manzûm risâlesi de eklenmiştir." [5590].

5 Burada yapıtların değerlendirilmesinden çok yapıtların bir dökümünün yapılması ile yapıtlar üzerine yapılmış çalışmaları kısaca sıralamayı amaçladım.

6 "Enderunlu Fazıl Divanı ve İndeksi," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997. Ne yazık ki bu tezi görmedim. YÖK'ün tez katalogunda görünmüyor. Ancak Hatice Aynur'un katalogunda var. Halen Dokuz Eylül Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü'nde öğretim görevlisi olan Yusuf Yanartaş ile de konuyu görüşmedim.

7 Minyatürlü yazmalarla ilgili belirlediğimiz iki de tez yapılmıştır. İlk tez Feza Çakmut'un hazırladığı bir bitirme tezi: "Hûbannâme-Zenânâme'nin Minyatürleri," Basılmamış Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 1975. Sözkonusu ikinci tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi kürsüsünde Saliha İçen, Günsel Renda'nın danışmanlığında 2001 yılında "Huban-name ve Zenan-name'de Metin-Resim İlişkisi" başlığı ile yüksek lisans tezi olarak tamamlanmıştır.

Bu minyatürler pek çok yerde kullanılmıştır. Sözgelimi Robert Surieu'nun Fars sanatında cinsellik ile aşk temsilleri üzerine olan çalışması *sarv é naz*'da cinsellik içeren birçok görsel malzeme bir araya getirilmiştir. Konu Fars edebiyatı olsa da Osmanlı edebiyatı ve sanatından da alıntılar yapılmış olan çalışmada Fâzıl Beg'in yapıtlarından minyatür alıntıları da bulunuyor. Fâzıl Beg'in "Zenân-nâme"sinde geçen mahallelinin

1971 ile 1979 yılları arasında yayımladığı *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'na göre yazmalar dışında bu yapıtların bir arada yer aldığı üç tane de basma bulunuyor:

Defter-i Aşk, Hûbân-nâme, Zenân-nâme, Çengî-nâme. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1253/1837 [Basmada Sünbülzâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i de bulunuyor]

Hûbân-nâme, Zenân-nâme, Rakkâs-nâme. y.y.: y.y., 1255/1839

Defter-i Aşk, Hûbân-nâme, Zenân-nâme, Çengî-nâme. İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870 [Basmada Sünbülzâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i de bulunuyor]⁸

Defter-i Aşk: Şairin kendi yaşamından kesitler içeren ve dört aşkını anlattığı yapıtı Selim S. Kuru'nun çalıştığı metni yakın geçmişte gün yüzüne çıkmıştır. Kuru, öncesinde metin ve yazarı ile ilgili olarak bir bildiri sunmuştur.⁹ Sözkonusu bildiri üzerine bina edilen ve metni de içeren yazısı "Biçimin Kıskaçında Bir Mesnevi: Enderunlu Fazıl ve Defter-i Aşk Adlı Mesnevisi" başlığı ile *A Festschrift for Şinasi Tekin* içinde çıkmıştır.¹⁰

kerhaneyi basmasını resmeden minyatür yanlışlıkla *Hamse-i Atai*'den alıntılanmış olarak sunulmaktadır. Ayrıca, sözgelimi, *Hayat Tarih Mecmuası*'nın da ilk sayısında altı minyatür kullanılmıştır. Şentürk de Robert Surieu'nun kullandığı minyatürü kullanmıştır. En son Andrews ile Kaplaklı'nın *The Age of Boleveds* [Mahbublar Çağı] (Durham and London: Duke University Press, 2005) başlıklı çalışmalarında -inceledikleri dönemle ilgili olmasa da- bu minyatürlerden kullanılmıştır.

[Pek çok bakımdan ufuk açıcı olan bu son çalışma kapsamı bakımından ufak tefek de olsa kimi eksiklikleri içeriyor. Böylesi bir çalışmada bu türden ayrıntıların gözden kaçırılması kaçınılmaz. Yine de yazarların her ikisini de tanıma onurunu yaşamış biri olarak düş kırıklığımı az biraz serzeniş ile dile getirmekten almayacağım: Yazarlar, Cafer Çelebi'nin *Heves-nâme*'sinin metninin çalışılmadığını söyler ama (3. bölüm çıkmaları s. 361, çıkma 14) bu tam gerçekliğe karşılık gelmiyor. Sözkonusu metnin üzerine, Hakan Atay tarafından bir yüksek lisans tezi yazılmıştır: "Heves-nâme'de aşk oyunu: Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin özgünlük hayali", Bilkent Üniversitesi, 2003). Yapıtın tam metni Hivren Demir ve Hakan Atay tarafından yapılan yazıçevrimi Seattle'daki Washington Üniversitesi'nin O[ttoman]T[ext]A[rchive]P[roject] sayfalarında da yayımlanmıştır.]

8 Bu üç basmadan son ikisini gördüm. İlkinin ise görmedim.

9 "Modernizing Sacred Love: Enderunlu Fazıl's 'Love's Register' and Poetics of Ottoman Modernity," *Focal Points and Critical Perspectives in Turkish Literature Middle Eastern Studies Association* 2003 (9 November 2003).

10 İstanbul: Simurg, 2005, 74-86.

Hûbân-nâme: Metin üzerine Kemal Sılay çalışmalarını sürdürüyor: *The Book of Handsome Ones: A Study on Fazil-i Enderuni and Gay Literature in Ottoman Turkey*. Ancak metinden seçmeler çekincelerle okunması gerekse de daha önce yayımlanmıştır.¹¹

Zenân-nâme: Fâzıl-ı Enderûnî'nin *Zenân-nâme*'si ise Nebiye Öztürk tarafından İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Şeyma Güngör'ün danışmanlığında halk edebiyatı alanında tez olarak çalışılmıştır. 2002 yılında tamamlanan tez, metnin yazıçevrimini de içermektedir. Saliha İçen'in tezi de metni içermektedir. Atillâ Şentürk de metnin "Der Beyân-ı Âmeden-ı Ehâli-i Mahalle ve İmâm Be-Hâne-i Fâhişe" bölümünü YKY'nin bastığı *Osmanlı Şiiri Antolojisi*'nde yayımlamıştır. Ayrıca 1879 yılında *Le livre des femmes (Zenan-nameh) de Fazil-bey* başlığıyla J.-A. Decourdemanche tarafından Fransızca'ya da çevrilmiştir., (Paris: E. Leroux, 1879).¹²

Çengî-nâme: Fâzıl Bey'in İstanbul'un çengilerini anlattığı kısa sayılabilecek şiiridir. Metni çalışılmamıştır. Yalnızca Jan Schmidt tarafından yapıyla ilgili "Fazil Beg Enderuni: Social Historian or Poet?" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır.¹³ Yapıt, *Rakkâs-nâme* olarak da bilinmektedir.

11 *Enderunlu Fâzıl: Hubanname ve Zenanname*, Haz. Ercümen Muhib, [y.y.]: Yeni Şark Kitabevi, 1945.

12 Metin üzerine 1994 yılında Selim Kuru okuma olanağı bulamadığımız bir bildiri sunmuştur: "Fazıl'ın kadınları: Enderunlu Fazıl'ın Zenanname adlı eseri" *XIII. Sanat Tarihi Araştırmaları Haberleşme Semineri: Tarih Öncesinden Günümüze Anadolu Kadının Sosyal ve Kültürel Konumu*. 9-13 Mayıs 1994. İstanbul.

13 *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, Kirksville: Thomas Jefferson University Press, 1993. Jan Schmidt'in yazısını *Çengî-nâme*'yi ilk yayımlamaya karar verdiğim dönemde Türkçe'ye çevirmiş idim. Yazışmalarımız sırasında bana oldukça içten ve yakın davranan Jan Bey, yazısını çevirmekle kalmayıp gerekebilecek düzeltmeleri ve eklemeleri de yapmamı istemiş, dilersem iki adlı yayımlayabileceğimi söylemişti. Çeviriyi ve yazıçevrimi tamamlamışken iki iş geldi başıma. İlk Bilent Üniversitesi yüksek lisans programından atıldım, daha sonra da bilgisayarımın sabit diskini düşürüp kırdım. Birincisinin isteğini kırması, ikincisinin de elimdeki çalışmaların yok olmasına neden olması bu çalışmayı bugüne kadar geçiktirdi.

Jan Bey'in yazısı bu arada ikinci kere yayımlandı: *The Joy of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism: 1500-1923*. vol 1. İstanbul: ISIS Press, 2002: 35-45.

Çengi-nâme

Elimizdeki şiir ile ilgili bugüne kadar bulunulan -Jan Schmidt'inkiler dışında kalan- yargıların tamamı, bu yapıtın edebi değerden yoksun olduğu, eğer bir değeri varsa bunun olsa olsa dönemin gündelik yaşamı, örf ve âdetleri konusunda bizlere bilgi verdiği yönünde olmuştur. Şu kadarını itiraf etmeyi borçluyuz: sözkonusu şiirde gündelik yaşama ilişkin ya da dönemin örf ve âdetlerine ilişkin bölümler tıpkı şairin yaşamına ilişkin bölümler gibi oldukça sınırlıdır. Bu görüşümüz, Jan Schmidt tarafından da daha önce dile getirilmiştir. *Çengi-nâme* düpedüz edebi bir yapıttır. Edebiyat araştırmacılarımızca yapılan bu yanlış iki şeyi birbirine karıştırmalarından kaynaklanmaktadır. Bir romanda anlatıcı ile yazarı birbirine karıştırmak ne kadar tehlikeli ise bu türden bir karıştırma da o kadar tehlikelidir. Çünkü yapıtın gerçek değerini ve varsa demek istediğini görmemizi engelleyecektir. Bunun gibi yargıların en kötü yönü eski edebiyat ile ilgilenen kişilerin bu türden metinlere karşı önyargılı olmalarına neden olmasıdır. Yapılan yanlış özetle şu biçimde dile getirilebilir: Elimizdeki metnin konusuna bakarak bunun dile getiriliş biçimini gözardı etmek! Jan Schmidt'in sözleri ile söyleyecek olursak:

Fâzıl Beg'in yapıtının temel niteliği onun edebi ve şiirsel oluşudur. Şiirdeki eğretilmeler, sözcük oyunları, tevriyeli kullanımlar, gülünçlü müstehcen parçalar, divan şiirinin öğeleri ile sıradan, düşük şiirinkiler arasında kurulan zıtlıklar, gerçekçi parçalar çıkarılacak olursa geriye pek şey kalmayacaktır ya da kupkuru bir şiir kalacaktır ve şairin bu şiiri yazmaktaki tüm amacı da yok olacaktır. [191]

Şeklî Hususiyetler, Edebî Vasıflar

Osmanlı edebiyatı sözkonusu olduğunda çoğunlukla dile getirilen biçimsel yetkinliğin sanat yetkinliği ile koşutluklar içerdiğiidir. Bu yargıya bağlı kalacak olursak bu metnin içeriğinden yola çıkarak aşağılanmasına karşın biçimsel olarak yetkin olduğunun söylenmesi gerekmektedir. Öyle ki biçimsel özellikleri bakımından elimizdeki metin bu türden aşağılanmaları hakketmemektedir. Bu metni neşre hazırlarken dikkatimi çeken husûs şehr-engizlerin lâıyk olduğu şekilde değerlendirilmemiş olduğu, haklarında umûmî fikirler ileri sürerek birinde veya birkaçında tesbit edilen husûsiyetlerin hepsine teşmil edildiğidir.

Metin toplam dört bölümden oluşuyor.

Münâcât: 7 dördlük

Sebeb-i Nazm: 28 dördlük

Mâhiyyet-i Çengîyân: 73 dördlük

Hâtîme: 10 dördlük

Burada yayımladığımız metin toplam 118 dördlük, ancak bunun bir dördlüğü b1 ve y1'de bulunmamakta. Bu dördlük üçüncü bölümde köşeli ayraç içinde gösterilmiştir. Bu türün birçok örneği "münâcât", "sebeb-i te'lîf", "ana konu" ve "sonuç" bölümcelerinden oluşur. Görüldüğü üzere "Çengi-nâme" de bu dört bölümden oluşmaktadır. Bu bakımdan en azından "tertîb" bakımından herhangi bir eleştiriye uğraması söz konusu değildir. Söylenilecek önemli bir nokta "münâcât" ile "dua" bölümlerinin biraz birinin öbürü içine geçmiş olmasıdır. Ne var ki bu iki bölümün içerikleri düşünüldüğünde bu türden iç içe geçmeler olağandır.

Bölümlerin birinin öbüründen ayrılmaları uyak düzeninin incelendiği bölümcede belirtilecektir. Biçim incelememizi ölçü ile sürdürebiliriz şu an için.

Metnin ölçüsü bahr-i remelin "fe'ilâtün-fe'ilâtün-fe'ilün" ölçüsü olmakla beraber aruz kuralları çerçevesinde "fâ'ilâtün-fe'ilâtün-fe'ilün", "fe'ilâtün-fe'ilâtün-fâ'lün" ya da "fâ'ilâtün-fe'ilâtün-fâ'lün" olarak da kullanılmıştır.

Ölçü ile ilgili belirtilmesi gereken önemli ayrıntılardan biri her bir dördlüğün son dizesinin hece sayısı bakımından 11 heceye tamamlanmış olmasıdır. Bu aynı zamanda şu anlama da gelmektedir: dördlüklerin son dizesinin son cüzünde "fâ'lün" kullanılmamıştır.

Metin, dördlükler biçimde kurulmuştur. Uyak düzeni ise her bölümcenin ilk dördlüğü dışında "xxxa" biçimde, ilk dördlüklerde "aaxa" biçimindedir. dördlüklerden kurulu olduğu da bu uyak düzeninden çıkarsanmaktadır. "a"ya karşılık gelen uyak+redif ise "-eri/-arı var" biçiminde gösterilebilir. Yapıtın değişik çekimlerinde ara başlıklar bulunmasa da bu uyak düzeni metnin dört ana bölümden oluştuğunu göstermektedir.

Eşhas Kadrosu

Metnin son bölümü olan "hâtîme-i manzûme-i fâzıl"ın 5. dördlüğünde, tüm metnin ise 113. dördlüğünde Fâzıl Beg kaç çengi andığını söyler okura.

Anlaşıldığı kadarı ile iki yazma kolu olan metinde kırk ve kırk üç sayıları verilmekte. Ancak şiirin ölçüsü gereği kırk üç doğru olmalıdır:

*erdi pâyâna kalem âhengi
ber-taraf eyledi yârân cengi
oldu manzûmesi bir kavî-i çengi
işte kırk üç sayılır dilberi var*

Sözkonusu çengilerin dökümünü yapmak pek de kolay değildir. Bunun en önemli nedeni bütün çengilerin adları ile anılmaması, kimilerinin lakapları ile anılması ve bu lakaplarında sanatlı bir biçimde kullanılmasıdır. Bu bakımdan yapıt üzerine yapılmış çalışmaların hiçbirinde tam bir dökümü bulunmamaktadır çengilerin. Murat Bardakçı, elimizdeki yapıttan da söz ettiği *Osmanlı'da Seks* (6.bs. İstanbul: Gür, 1993) başlıklı çalışmasında yirmi dört çengiye belirlemiştir: Todori, Büyük Afet Yorgaki, Andon, Yasemin, Rubiyye, Panayot, Tilki, Mısırlı, Lâtif, Altıntop, Tazefidan, Tensuh, Zernişan, Mehtâb, Kanarya, Kız Mehmed, Yenidünya, Karaoğlan, Kanarya Şakir, Afitab, Pandeli, Elmaspare, Velvele, İstavri [134-136]. Reşad Ekrem Koçu ise *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri* (3.bs. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2003) başlıklı çalışmasının "Meyhane Köçekleri" bölümünde yirmi altı çengi adı vermiştir sonuna üç nokta koyarak: Rubiye, Mısırlı, Şevki, Altıntop, Tazefidan, Zernişan, Ziba, Yıldız, Kanarya, Kız Mehmed, Yenidünya, Ahu, Fıstık, Elmaspare, İstavri, Yenaki, Kıvırcık, Ceylan, Eski Fidan, Yeni Fidan, Şakir, Gazeb, Pamuk, Todori, Velvele, Tilki... [65] Bir önceki sayfada yaptığı alıntılarda andığı Büyük Afet Yorgaki, Küçük Afet Kaspar, Andon, Panayot ile "Lâtif" de eklenince bu sayı otuz bire yükselir. Bardakçı'nın da Koçu'nun da belirlediği çengi "Lâtif" değil "Latîf" olacak.

Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde ise metinde kırk iki çengi olduğunu söylüyor: "Manzume medihle karışık hezel yollu yazılmıştır; ve kırk iki nefer köçek oğlanın adı, yahud asıl adını unutturmuş lâkâbı kaydedilmiştir..." [3845] Bu belirlemenin ardından da çengi adlarının verildiği parçaları alıntılamıştır. Ne var ki burada da otuz dokuz ad belirlenmiştir: Todori, Yorgaaki, Andon, Yâsemen, Rub'iyye, Panayot, Tilki, Mısırlı, Lâtif, Altıntop, Hilâlkaş, Tazefidan, Tensuh, Zernişan, Zîbâ, Yıldız, Mehtâb, Kanarya, Kız Mehmed, Yenidünya, Âhû, Panayot'un Küçüğü, Yorgi, Fıstık, Yorgaki, Hoşfidan, Pandeli, Elmaspâre, İstavri, Küçük Andon, Kıvırcık

Oğlan, Eski Fidan, Kanarya Şakir, Afitab, Gazab, Velvele, Pesend, Pamuk, Kùçùk Afet [3845-46]. Görùldùđü üzere çengilerin adlarını belirlemek oldukça güçtür; Koçu bile iki ayrı çalışmasında hem sayı hem de adlar bakımından ayrı yorumlar yapmıştır.

Sözù edilen çengiler metnin üçüncü bölümü olan "der beyân-ı mâhiyyet-i çengiyân"da anılmaktadır. Doğrusu "sebeb-i nazm-ı çengi-nâme" bölümünde de kimi çengilerin adları anılmakta. Ne var ki bu bölümde doğrudan çengiler anılmamakta, yalnızca çengilerin adları tevriyeli bir biçimde kullanılmaktadır. Ayrıca tevriyenin yanında çengi adlarının yazımını ya da okunuşunu bozarak yeni anlamların türetildiği bir sanat daha kullanılmıştır.¹⁴ 1253 tarihli basmada bu bölümde üzeri çizilmiş adlar şunlardır:

panbug, yorgancı (yorgaki), mişun, yasemen, ziba, yanako,
darçın, afet, ahu, yanaki, altun top, fıstık, tensuh, rub'iyye, yeni
dünya, mahitab, tilki, yıldız, fidan, kanarya, afitab, velvele, turşu

Çengilerin adlarının ve kişisel niteliklerinin sıralandığı bölüm üçüncü bölüm olduğundan bu bölümde kırk üç çengi aramak daha doğru bir seçim olacaktır. Her ne kadar 1253/1837 tarihli basmada bu bölümde geçen çengi adlarının da üstü çizilmişse de hem her çenginin adı çizilmemiş hem de kimileri yanlış çizilmiştir. Sözelimi 101. dörtlüğün "ruhsat-ı vasla rıza verdi gazab" denilen ilk dizesinde basmada "rıza" çizilmiş iken çenginin adı "gazab"dır. Sözkonusu bölümde bizim belirlediğimiz kırk üç çengi şunlardır.

14 Bu sanatın ne olduğunu belirleyebilmiş değilim. Birtakım edebiyat kitaplarına baktım; ne var ki, böyle bir sanata denk gelmedim. Birkaç kişinin de konu ile ilgili bilgisine başvurdum. Bu sanatın kullanıldığı metinlerde tevriye de kullanılıyor ve bu metinler üzerine yapılmış çalışmalarda tevriyenin kullanıldığı söyleniyor. Bir tür tevriye olduğu söylenebilse de tam bir tevriye olmadığı ortada.

Aradığım sanat daha çok özel adların kullanıldığı metinlerde bulunuyor. Özel adların yazımını ya da okunuşunu bozarak yapılan bir sanat. Elimizdeki metin bağlamında sanatın ikinci bölümde kullanıldığını söyleyebilirim. Daha açıklayıcı olması bakımından sanatın kullanıldığı bir iki örnek vermek isterim:

alagör panbugu yorgancıdan [fazıl] [yorgaki -> yorgancı]

ben dili eylemişim rûma fedâ [fazıl] [pandeli -> ben dili]

bir köpek çehreli eski zağara benzersin [vehbi] [eski zağra -> eski zağar]

ne yetişmezdi arap kîri yedik bunca zaman [ferdi] [arapgir -> arab kîri]

der beyân-ı mâhiyyet-i çengiyân [ibtidâ'-ı saff-ı çengiyân]

1. âfitâb, 2. âhû, 3. altun top, 4. anton, 5. benefşe, 6. büyük âfet yor-gaki, 7. ceylân, 8. dârçın güli, 9. elmas-pâre, 10. eski fidân, 11. fıstık, 12. gazab, 13. gonce, 14. istavri, 15. kanarya, 16. kanarya şâkir, 17. kıvırcık og-lan, 18. kız mehemed, 19. küçük âfet, 20. küçük anton, 21. latîf, 22. mas-hara, 23. mehtâb, 24. mısırlı güzeli, 25. mısırî şevki, 26. pamuk, 27. panayot, 28. pandeli, 29. rub'îye, 30. tâze fidân, 31. tensuh, 32. tilki, 33. todori, 34. turşu, 35. tûtî, 36. velvele, 37. yâsemen, 38. yeni dünyâ, 39. yıldız, 40. yorgâki, 41. yorgi, 42. zer-nişân, 43. zîbâ

Nüshalar

Sözkonusu metin yakın geçmişte yazıldığından -her ne kadar birçok yazması ve üç de basması bulunsa da- eldeki metinler arasında köklü ayrımlar olduğu söylenemez. Burada yayımlanan metnin oluşturulmasında dört nüsha kullanıldı. Eleştirel bir yayımın sunulmasından çok metnin yayımlanması amaçlandığından bu dört nüshadan tek bir metin ortaya çıkarıldı. Sonuç olarak çikmalarda kullanılan sınırlı sayıdaki göndermeler şu biçimde okunmalıdır:

b1: 1286/1869-70 tarihli Ali Rıza Efendi Matbaası baskısı.

b2: 1253/1837 tarihli Darü't-Tıbaatü'l-Amire baskısı.

y1: Yazma "çengi-nâme". Elimize Seattle'da bulunan Washington Üniver-sitesi'nden Selim Sırrı Kuru'nun yollaması ile geçen, Kuru'nun ayrıca "Defter-i 'Aşk" yayımında kullandığı Şinasi Tekin'in kişisel belgeliğinde yer alan metin.

y2: Yazma "Çengi-nâme". Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Kısmı'nda bulunan "Hevâ'îyyât-ı Sürûrî Letâ'ifât-ı Kânî Şevk-engîz-i Vehbî Hübân-nâme-i Fâzıl Zenân-nâme-i Fâzıl Çengi-nâme-i Fâzıl bunlar ile mecmû'a-ı zîbâdır" başlıklı mecmua içinde yer alan metin. Bu metnin Ankara Milli Kütüphane'de bulunan filminden yararlanılmıştır.

Elimizde başka metinler de olmakla beraber çeşitli belgelerde birçok metin bulunduğundan bir yerde durmak da gerekmektedir. Dile getirilebilecek eksiklik bir yere kadar denetlendiyse de "mü'ellif hattı"nın bulunup bulun-madığının tam olarak araştırılmamış olması ile çekimlenme tarihi en eski olanın ortaya çıkarılmamış olmasıdır. Fâzıl Beg'in divanı dışında kalan dört

metnin yazınsal açıdan önemini vurgulayacak çalışmanın bir bölümü olarak "çengi-nâme"nin tam bir eleştirel ve karşılaştırmalı değil belgesel bir yayını sunmakla yetiniyoruz burada.

Burada neden bu dört metnin değerlendirmeye alındığı sorusunun yanıtı yukarıda belirttiğimiz gibi metinler arasında köklü ayrımlar bulunmamasıdır. Bu bakımdan -şimdilik- hangi metinlerin kullanıldığının çok önemi yok. Kullanılan üç metin bu satırların yazarının gördüğü ilk üç metindir. Bunlar b1, y1 ve y2 olarak adlandırılan metinlerdir. b2 ise iki yazmaya karşılık iki basma dengesi kurulsun denilerek alınmıştır. Bir tür "simetromani" olarak da değerlendirilebilir.¹⁵

Tetimme

Metnin yazıçevrimi yapılırken bir metin alınıp ötekilerdeki ayrımlar çıkmalarla gösterilmedi. Bunun yerine daha eski, köklü olan eldeki metinlerin hepsinin karşılaştırılıp "doğru" ve "tam" olduğu "varsayılan" bir metin yaratıldı. Yazıcılar ile basıcıların metni ne kadar Fâzıl'ın metni ise bu da o kadar Fâzıl'ındır. Başka türlü söyledikte öteki metinler ne kadar Fâzıl'ın değilse bu da o kadar değil. Yine de belirtilmesi gereken bir ayrıntı var: her ne kadar değişik metinlerden bir metin yaratıldığı söylene de odakta 1286/1869 tarihli Ali Rıza Efendi Matbaası baskısı bulunmaktadır.

Son olarak bu makalede, Fâzıl'ın *Çengi-nâme* adlı metnin ortaya konularak okuyucu ve araştırmacıya sunulmasının amaçlandığını belirtmek isterim.

15 Metnin belirttiğim gibi pek çok nüshası bulunuyor. Bunlar arasında Milli Kütüphane'deki şu nüshaları anmak isterim: A 403, A 641, A 653, A 1526, A 2324, A 2413, A 2517, A 5014.

[METİN]

çengi-nâme-i fâzıl beg

[rakkâs-nâme-i fâzıl beg]¹⁶

fâ'ilâtün/fe'ilâtün - fe'ilâtün -
fe'ilün/ fâ'lün

1

1. *hamda lâyük o cihân dâveri var*
2. *kâ'inâtın hemân ol serveri var*
3. *eyleyen hüsnü rızâ 'aşkı kaza*
4. *nice hikmetle tecellileri var*

2

5. *al eteklik kuşatıp eflâki*
6. *kıldı çâr-pâre bu cism-i pâki*
7. *başladı raksa beşer idrâki*
8. *sun'-ı hakkın ne 'aceb işleri var*

3

9. *eyledi cezbe-i hüsnü î'tâ*
10. *demedi hîç ne yehûd u tersâ*
11. *'âlemi kapladı lutf-ı mevlâ*
12. *her birinin revîş-i dîgeri var*

4

13. *verdi her âdeme bir başka mezâk*
14. *ihtilâf üzre mizâc-ı 'uşşâk*
15. *kimî nefrette kimisi müştâk*
16. *'aşkla her birinin mazharı var*

16

başlık ve bölümcelerin başlıklarında öncelikle b1'de kullanılan başlıklar yazılmıştır. köşeli ayraç içinde ise b2'de kullanılan başlıklar verilmiştir. yazmalardaki başlıklar ise çıkmalarda gösterilmiştir. metnin başlığı y1'de "çengi-nâme-i fâzıl beg", y2'de ise yalnızca "çengi-nâme"dir.

5

17. *dil-i 'uşşâka edip 'aşkı belâ*
18. *ruh-ı hûbâna verip hüsn ü bahâ'*
19. *buna bilmem ki ne yapsın 'ukalâ*
20. *allâhın 'akl alıcı kulları var*

6

21. *birisi nâz ile olmuş rakkâs*
22. *öbürü 'aşkına olmuş gavnâs*
23. *cism-i vâhidde bu sad kûne havâs*
24. *kudret-i hakka işâretleri var*

7

25. *bizi hak kurtara bu mehlekeden*
26. *pâk ede sînemizi bu lekeden*
27. *garazım işte budur fezlekeden*
28. *söze âgâz edersem yeri var*

sebeb-i nazm-ı çengi-nâme

[dâstân-ı ehl-i meclis ez hakk-ı
çengiyân ve niyâz-ı fâzıl]¹⁷

8

29. *ehl-i 'aşkın yine gavgâları var*
30. *bezm-i 'aşkın yine çok mahşeri var*
31. *şâ'ire zillet-i ikdâm olacak*
32. *'aşka dâ'ir yine da'vâları var*

9

33. *geldi bir meclise bir gün bir zât*
34. *anda dolmuş idi eşrâf-ı kuzât*
35. *bir iki ehl-i sühan ehl-i nikât*
36. *fazl ile her birinin zîveri var*

17

y1'de bu bölümcenin başlığı tam okunamamakla beraber "ta'rîf-i çengi-nâme" gibi görünmektedir. y2'de ise ayrı bir başlığı yoktur, yalnızca yeni bir sayfada başlamaktadır.

10

37. *kimi kâdî kimi monlâ-yı 'azîz*
 38. *kimi dânâ kimisi bî-temyîz*
 39. *olmuş ecnâs ile hâsıl lebrîz*
 40. *ehl-i 'irfânı da var hem harı var*

11

41. *her biri bir kula olmuş çengi*
 42. *der ki dünyâda bulunmaz dengi*
 43. *kurulup ehl-i belânın cengi*
 44. *meclis içre öte git gel biri var*

12

45. *kimisi 'arşa çıkardı âhi*
 46. *kimi vallâhi didi billâhi*
 47. *kiminin yanmış idi cân-gâhi*
 48. *dilberin kaşı için hançeri var*

13

49. *kimisi der ki güzel yârimdir*
 50. *nısf-ı 'âlem dahi agyârımdır*
 51. *kimi der hüsnü onun yarımındır*
 52. *kimdir ol hüsnü bütün dilberi var*

14

53. *kimi der isterisen tâze beden*
 54. *pûte-i 'aşka gümüştür ma'den*
 55. *alagör panbugu yorgancıdan¹⁸*
 56. *kâfirin penbe gibi elleri var*

15

57. *kimi der mîşun elinden eyvâh*
 58. *ugrasın hışmına hâhâmın âh*
 59. *iki kol başını kessin allâh*
 60. *kâfirin pençe-i yagmâ-geri var*

16

61. *kimi der yâsemene konma sakın*
 62. *gül-i zîbâya da el sunma sakın*
 63. *kimi der ermeniden dönme sakın*
 64. *onların yerle berâber seri var*

17

65. *kimi der bir yana ko bu lâfı*
 66. *mi'de tashîhine dârçîn kâfî*
 67. *çeşm-i âfet ten-i pâki sâfî*
 68. *ol bütün câzibe-i âhiri var*

18

69. *kimisi eyledi keşf-i râzı*
 70. *dedi tavşana¹⁹ yetişmez tâzı*
 71. *dilberin âh o latîf âvâzı*
 72. *dil-i 'uşşâkı yakar ahgeri var*

19

73. *kimi der gamze-i âhûya sılâ*
 74. *ben dil²⁰ eylemişim rûma fedâ*
 75. *öyle yana k'ola cisminde hebâ'*
 76. *sanma sînemde onun dîgeri var*

20

77. *dilbere altûn top ile müdâm*
 78. *öyle fıstık ile gelmez ahşâm*
 79. *kurs u ten-sûh ile olmaz sana râm*
 80. *nakd-i cân ile ona müsterî var*

21

81. *iki rub'iyeye ile güç yetmez*
 82. *yeni dünyâda benefşe bitmez*
 83. *mâhitâb olmasa kârbân gitmez*
 84. *her diyârın dahi şehbenderi var*

18 b1 ve y1: panbugu yorgâkiden

19 y1 ve y2: ceylâna

20 b2: pandeli

22

85. *çıkamaz tilki kavaga evvel*
 86. *eremez hîle ile yıldıza el*
 87. *ol fidân üzre kanarya ne güzel*
 88. *her hafîbin dahi bir minberi var*

23

89. *er olan bir ola mı kancık ile*
 90. *alınır mı keçi kıvırcık ile*
 91. *âfitâbı sıvama balçık ile*
 92. *ki onun bârika-ı enveri var*

24

93. *verdiler velveleye dünyâyı*
 94. *ekşitip turşu gibi helvâyı*
 95. *gazab-âlûde edip gavgâyı*
 96. *fitneye her birinin neşteri var*

25

97. *bu fakîri görücek ol cumhûr*
 98. *dediler işte bu helâl umûr*
 99. *mürşidi ehl-i cünûn ehl-i şu'ûr*
 100. *zehri var hâmede hem sükkeri var*

26

101. *dediler işte budur 'umde-i deşt*
 102. *şîr-i âhû-figen-i bâdiye-geşt*
 103. *işte ol mâ-sadak dedi güzeşt*
 104. *bû'l'-'aceb fikret ü dânişveri var*

27

105. *birisi kıldı kelâma âgâz*
 106. *dedi ey şâ'ir-i ma'nâ-perdâz*
 107. *işte hengâm-ı kerem vakt-ı niyâz*
 108. *cümlenin böyle niyâz-âveri var*

28

109. *dilberin gamze-i 'ayyâşi için*
 110. *ruh-ı zîbâsı için kaşı için*
 111. *fâzılâ sevdiğinin başı için*
 112. *ehl-i 'aşkın sana bir mahzarı var*

29

113. *bize çengîleri kıl rûşen ü pâk*
 114. *kimi bed-rû kimi sâhib-ten-i pâk*
 115. *mî-dehed kim kimisi dâmen-i pâk*
 116. *her birinin nice hâleleri var*

30

117. *mahv edip şübhemizi sâf eyle*
 118. *lîk zulm eyleme insâf eyle*
 119. *bizi şâyeste-i eltâf eyle*
 120. *sende mülk-i sühanın kişveri var²¹*

31

121. *biliriz hâline kâdirsin sen*
 122. *ki musavver dahi şâ'irsin sen*
 123. *mahv ü isbâtda mâhirsin sen*
 124. *sende her mâ'rifetin mazharı var*

32

125. *ittifâk üzre rızâ-yı cumhûr*
 126. *zülfi-yâre dokunursa ma'zûr*
 127. *tek bize fâş ola râz-ı mestûr*
 128. *biliriz sende onun ezberi var*

33

129. *ben de endişeme ettikte su'âl*
 130. *dedi kim hak bu ki hayr-ı i'mâl*
 131. *şübhe erbâbına hall-i eşkâl*
 132. *müşkili feth edenin kevseri var*

21 y2: dörtlüğün 2 ve 4. dizeleri yer değiştirmiş

34

133. *ol zamân tâbi'-i cumhûr oldum*
 134. *halt edersenm dahi ma'zûr oldum*
 135. *hall-i eşkâl ile me'mûr oldum*
 136. *hayra hezlin dahi bir rehberi var²²*

35

137. *getirin killk-i siyehkârı dedim*
 138. *yazayım hep size esrârı dedim*
 139. *şekl-i defterde bu eş'ârı dedim*
 140. *kalemin böyle ne bid'atları var*

der beyân-ı mâhiyyet-i çengiyân

[ibtidâ'-ı saff-ı çengiyân]²³

36

141. *fâzılın işte yine cevheri var*
 142. *yine bir câna yakın sözleri var*
 143. *cümle insâf ile eyler takrîr*
 144. *çengiyânın ne kadar dilberi var*

37

145. *evvelâ cümlelerin ak babası*
 146. *köhne kâr-dân karanın da'vâsı*
 147. *şöhret-i kâzibedir gavgâsı*
 148. *beli yıldız gibi 'âşıkları var*

38

149. *hüsni yok halkı belî müstesnâ*
 150. *tatlı sözlü dahi bir şîrîn edâ*
 151. *kâfirin bahtı güşâde ammâ*
 152. *ya'ni gâyetle kavî ahteri var*

39

153. *ne demekdir bu ki pîr olmuş iken*
 154. *gül ruhsârı dahi solmuş iken*
 155. *bütün a'zâsına kıl dolmuş iken*
 156. *yine 'aşkıyla yanar çâkeri²⁴ var*

40

157. *todori elli sekiz yaşında*
 158. *hem frenk zahmeti var başında*
 159. *mûy zannetme hemân²⁵ kaşında*
 160. *deli ormanı kadar kilları var²⁶*

41

161. *bir kıranta venedik elçisidir*
 162. *sanasın kuds-i şerîf hâcısüdür*
 163. *ten-i murdârı şarâb fiçısüdür*
 164. *kâfirin hâsılı kokmuş teri var*

42

165. *mûy ile rûyu olur bir kıl elek*
 166. *ona cimbısla çeker hayli emek*
 167. *san debbâg-hâneye girmiş o köpek*
 168. *onu oglancık eden berberi var*

43

169. *evi kâr-hâne-i erbâb-ı neşât*
 170. *cem' olur ehl-i zinâ ehl-i livât*
 171. *şâk şak kîr ile âvâz-ı zurât*
 172. *hânesinde sanasın dülgeri var*

22 b1: bu dize "hayra ehl-i hez'in rehberi var" biçiminde yer almaktadır. "hez'in" yerine "hezelin" okursak bu biçim de ölçüye uygun olmaktadır.

23 y1: der beyân-ı mâhiyyet-i çengiyân; y2: başlık yoktur, bunun yerine bir satır boşluk bırakılmıştır.

24 bu metni yayıma hazırlamam sürecinde eşsiz ilgisini ve desteğini gördüğüm Hatice Aynur'a tam da burada teşekkür etmek isterim.

25 y1: onun

26 b2: dördlüğün son iki dizesi yok

44

173. *buyurun hâneye da'vetçi didi*
 174. *size yetmez ise ol kahbe gidi*
 175. *işte evlâdı da var altı yedi*
 176. *zen ü hemşîresi var mâderi var*

45

177. *zen ü hemşîresi hâzır helvâ*
 178. *da'vet eyler ona â'lâ vü ednâ*
 179. *kânu gûyâ ki cehennemdir ona*
 180. *hep gulampârelerin mahşeri var*

46

181. *büyük âfet o güzel yorgaki*
 182. *sîme benzer o vücûd-ı pâki*
 183. *o edâ o revîş-i çâlâki*
 184. *sanma dînyâda onun benzeri var*

47

185. *tavr u endâmına 'âlem meftûn*
 186. *deli eylerdi bizi vakt-i düğün*
 187. *olmasa onda o endâze burun*
 188. *'âşıkın burnuna girse yeri var*

48

189. *goncedir çıktı dikenden ol zât*
 190. *peder ü maderi ya'nî hurvât*
 191. *nesl-i şûmunda bulunur sultân*
 192. *bâg-bân var bir iki rençberi var*

49

193. *gerçi anton dahi nâzikter idi*
 194. *eli agzına uyar dilber idi*
 195. *taht-ı nâz üzre bir iskender idi*
 196. *iki bin 'âşık ile kışmeri var*

50

197. *yüzüne şimdi sinekler üşmüş*
 198. *la'l-i şîrîne karınca düşmüş*
 199. *o güzellik dedigin bir kuş imiş*
 200. *meger onun dahi bâl u peri var*

51

201. *yâsemen şimdi dikenlenmiştir*
 202. *nergis-i çeşmi kefenlenmiştir*
 203. *beli her şîvede fenlenmiştir*
 204. *ona hâlâ dahi çok müşteri var*

52

205. *sikke mahsûlü olan rub'îye*
 206. *ne 'ayyâr ile eder fahrîye*
 207. *vaslı degmez bana bir nisfîye*
 208. *ne ten-i pâki ne hoş manzarı var*

53

209. *hüsnü nâkıs teni nâ-mevzûndur*
 210. *kalbezenler ona hep meftûndur*
 211. *bozular herkese bir altûndur*
 212. *zerdir ammâ iki bin zer-geri var*

54

213. *beni yağmaladı kâfir panayot²⁷*
 214. *komadı hâne-i dilde bana yurt*
 215. *o dahi tilki gibi bir deli kurt*
 216. *nâ-sezâ çok revîş-i bedteri var*

55

217. *tilki ammâ ki biraz nâ-dândır*
 218. *postu elden giderir hayvândır*
 219. *beli insâna yakın bir cândır*
 220. *onda bir câzibe-i esmeri var*

56

221. *çengiler şâhı mısırlı güzeli*
 222. *o tenâsüb o kadd-i bî-bedeli*
 223. *raksa girdikçe eder halkı deli*
 224. *katı çok 'âşık-ı hasret-geri var*

57

225. *hoşcadır çehresi hem refâtî*
 226. *ona çözdürme aman şalvârî*
 227. *katı çirkin o ten-i murdârî*
 228. *ol yehûdiye yanaşma kârî var*

58

229. *puşt-ı mısırî birisi de şevki*
 230. *böyle sa'ir ile her dem zevki*
 231. 28
 232. *bu tekellümde fesâheleri var*

59

233. *o dahi cins-i yehûddan dönme*
 234. *ten-i nâ-pâkine hiç el sunma*
 235. *cîfeye çünkü hemâsın konma*
 236. *hâcı mansûr gibi çok ebteri var*

60

237. *pek letâfetli değil hüsn-i latîf*
 238. *o yehûdiyi ne hâcet ta'rîf*
 239. *ne cemâli ve ne refâtî zarîf*
 240. *beli âvâz-ı cünûn-âveri var*

61

241. *sözüümüz yok o civânın sesine*
 242. *başı keldir el uzatma fesine*
 243. *nesine mâ'il olurlar nesine*
 244. *meger onun dahi birkaç harı var*

62

245. *o gümüş tenli olan altun top*
 246. *götü 'uşşâka olur hâzır lop*
 247. *kal'asında bulunur dâ'im top*
 248. *ehl-i 'aşk içre du'âcıları var*

63

249. *hele 'indimde benim ra'nâdır*
 250. *ermeni olmasa müstesnâdır*
 251. *cümlesinden der idim a'lâdır*
 252. *katı hoş kıt'a-ı nâzikteri var*

64

253. *nedir ol kıt'a-ı pâk-ı mevzûn*
 254. *ermenide bu hilâf-ı kânûn*
 255. *nedir ol penbe gibi kubbe-i kân*
 256. *arkasında sanasın minderi var*

65

257. *'aşkile etme hilâl kaşa nigâh*
 258. *bir tutulmuş aya benzer ol mâh*
 259. *cismi ismine muhâlîf eyvâh*
 260. *dahi ondan nice a'lâteri var*

66

261. *beli dârçîn gülü bir ser ü sehi*
 262. *o karanfil gibi hâl-i siyehi*
 263. *saçı sünbül dahi nergis nigehi*
 264. *kokladım perçemini 'anberi var*

67

265. *ne çiçektir biliriz tâze fidân*
 266. *çok filiz 'aşladılar ona cihân*
 267. *kuru agaca bulaştırmam kan*
 268. *işte başında kavak yelleri var*

68

269. *tensuhun râyihâsı câna karîb*
 270. *bütün eczâ-yı ten-i pâki garîb*
 271. *nedir ol turre-i 'anber-terkâb*
 272. *gâliyâ kursu gibi benleri var*

69

273. *zer-nişân ismi güzel oglândır*
 274. *bir iki 'âşiki var hayvândır*
 275. *'aşkâ bilmem ki neden şâyândır*
 276. *beli isminde fakat bir zeri var*

70

277. *o da zîbâ gibi bir ismi güzel*
 278. *ermenilikde ve lakin eskal*
 279. *beddir a'zâsı vücûdu mücmel²⁹*
 280. *ne edâ var ne dahi zîveri var*

71

281. *beli yıldız gibi yoktur bir mâh*
 282. *âh kuyruklu eger olmasa âh*
 283. *bir felek meşreb ü bî-gâne nigâh*
 284. *katı çok câzibe-i enveri var*

72

285. *bir kamer çehre degildir mehtâb*
 286. *çehresi hâle gibi hâne harâb*
 287. *onu tâ göge çıkarsa ahhâb*
 288. *sanma râyunda o mâhın ferî var*

73

289. *ola meftûnu kanarya cânın*
 290. *o da bir bülbüldür hûbânın*
 291. *kaldırırmuş kuşunu insânın*
 292. *bize mum tutturacak peykeri var*

74

293. *kafes-i 'aşka atıp bî-pervâ*
 294. *onu dola bele erbâb-i hevâ*
 295. *hayli öttürdü onu subh u mesâ*
 296. *nice bin kıssa-ı cân-perveri var*

75

297. *kız mehemed o da bir âşüfte*
 298. *ya'ni hânlarda gezer âlüfte*
 299. *mâlini çünkü verirmiş müfte*
 300. *kahbenin hâsılı yüz bin eri var*

76

301. *kafes içre duramaz bir tûfî*
 302. *olmuş âvarelerin meşrûti*
 303. *dâ'im almakta du'â-yı lûfî*
 304. *dediler 'illet-i müşkilteri var*

77

305. *yeni dünyâ o da bir külhanidir*
 306. *şekl-i çingânedede bir ermenidir*
 307. *teni eshâb-ı kubûrun tenidir*
 308. *üstühân üzre hemân bir deri var*

78

309. *gerçi olmuş yeni dünyâ ismi*
 310. *onu zannetme ki medh-i resmi*
 311. *çünkü dünyâyâ müşâbih cismi*
 312. *cîfedir cîfeye benzer yeri var*

29 y1: bütün a'zâ-yı vücûdu mücmel

79

313. *sayda gelmez o remîde âhû*
 314. *vahşidir tab'ı o çeşm-i câdû*
 315. *gerden üstünde o müşkîn gîsû*
 316. *sünbül-i çîn ü hatın katmeri var*

80

317. *panayotun³⁰ küçüğü masharadır*
 318. *turresi hem gözü kaşı karadır*
 319. *ruh-ı zîbâsı güzel ferferedir*
 320. *kâfirin tatlı 'aceb dilleri var*

81

321. *yorgi lakin kuru bir oglandır*
 322. *sanki hummâ ile bî-dermândır*
 323. *mürdedir şekl-i teni bî-cândır*
 324. *sînede sanki mezâr mermeri var*

82

325. *fıstığın cismi beli fıstıktır*
 326. *tab'ı fındıkçı gözü açıktır*
 327. *çeşm-i bâdâmı beli kancıktır*
 328. *koz karar gamze-i çâpükteri var*

83

329. *kıt'a-ı pâki cihânda mefkûd*
 330. *kangı dilberde o kâmet mevcûd*
 331. *'aybı ancak bu ki ez kavm-i yehûd*
 332. *kâfirin ta'b-ı habâset-geri³¹ var*

84

333. *sâhib-i cezbe degil yorgâki*
 334. *sarılıkta o ten-i nâ-pâki*
 335. *şöyle zanneyleyesin tönbâki*
 336. *bir sararmış ruh-ı nilüferi var*

85

337. *hoş fidânım o çubukçu güzeli*
 338. *geçme ol dilberi ol ince beli*
 339. *yâsemen kâmetini söylemeli*
 340. *o kirâs lebler ile zîveri var*

86

341. *turşu hep 'âleme olmuş ser-gâh*
 342. *kîre ilehnâ ol nâ-gâh*
 343. *fıçıya dönmüş o 'ifrit-nigâh*
 344. *gözü kanlı sanasın yenceri var³²*

87

345. *turşunun fıçısı olmuş medhal*
 346. *ekşidir çehresi dâ'im eskal*
 347. *sofra-ı vuslatı helvâ-yı 'asel*
 348. *fıçıya pek de sokulma arı var*

88

349. *pandeli 'aşkı ile ben de deli*
 350. *kıt'ada cezbede yokdur bedeli*
 351. *var imiş çengilerin bir güzeli*
 352. *melek hüsnün meger iskenderi var*

89

353. *neyleyim ol dahi bir sûfi edâ*
 354. *katre-i bâdeyi içmez hattâ*
 355. *'âşık-ı zâra söylemez aslâ³³*
 356. *müte'assıb revîş-i bedteri var*

90

357. *hayf ol hüsn ile ol dildâre*
 358. *yazık ol cezbeye ol refîâre*
 359. *âh ol kıt'a-ı elmas-pâre*
 360. *nâ-terâşide 'aceb cevheri var*

30 b2: panayurdun

31 b2: hıyânet-geri

32 b1 ve y1: bu dörtlük yok

33 b2: dörtlüğün ikinci ve üçüncü dizlerinin yeri değişmiş.

91

361. *sûfidir çünkü mezâki teskîl*
 362. *raksı bilmem niçin etti tahsîl*
 363. *tâ kenîsâda okusun incîl*
 364. *her mahallin revîş-i dîgeri var*

92

365. *çenginin perdesi işkeste gerek*
 366. *'ukdesi 'ahdi gibi siste gerek*
 367. *kâle-i vuslatı âleste gerek*
 368. *dahi ceybinde onun sengeri var*

93

369. *dahi her medhe sezâ istavri*
 370. *dîl-rübâlıkda müselleme tâvri*
 371. *var imiş ehl-i belâyaya cevri*
 372. *şekl-i perçemde 'aceb ejderi var*

94

373. *küçük anton dedigin murdârı*
 374. *budur ol ermeninin ahbârı*
 375. *nâ-becâ çehresi hem refâtârı*
 376. *beli zankoç olacak peykeri var*

95

377. *o benefşe³⁴ ne 'aceb zor oldu*
 378. *burc-ı 'âşıkları mosmor oldu*
 379. *çeşm-i nergis gam ile kör oldu*
 380. *goncenin gıpta ile kânteri var*

96

381. *koç olup şimdi kıvırcık oğlan*
 382. *karamanda gibi olmuş elân*
 383. *kuzu dermiş ona ba'z-ı hayvân*
 384. *ona koyun bir iki serseri var*

97

385. *iki boynuzlusu var ceylânın*
 386. *tab'ı vahşi değil ol hayvânın*
 387. *gamz eder çeşm-i gazâlî anın*
 388. *halka bir nâfe-i nâzikteri var*

98

389. *oduna benzer ol eski fidân*
 390. *meyve-i vaslı çürüktür elân*
 391. *diyemem ona fidân bir orman*
 392. *çınar olmuş nice 'âşıkları var*

99

393. *âfitâbıyla 'aceb kim savaşı*
 394. *yüziine bakmaga gözler kamaşır*
 395. *zâtına bir derece nâz yaraşır*
 396. *felek-i dilde onun hâveri var*

100

397. *karga hey'etli kanarya şâkir*
 398. *ne kanarya bu ki baykuş kâfir*
 399. *onu uçurma berây-ı hâtır*
 400. *beli yüzünde iki şeh-peri var*

101

401. *ruhsat-ı vasla rızâ verdi gazab*
 402. *nedir ol zât-ı halîme bu lakab*
 403. *kâmet ü tab'ı mülâyimdir heb*
 404. *egilir herkese bir 'ar'arı var*

102

405. *nâle-i 'aşka sezâ velveledir*
 406. *ehl-i 'aşka o da bir gâ'iledir*
 407. *raksı bâzîçe değil zelzeledir*
 408. *'aceb ardında onun lengeri var*

103

409. *nâzikâne ne bu etvâr-ı pesend*
 410. *nedir ol kâmet hoş serv bülend*
 411. *hüsnüne 'âlem olursa dil-bend*
 412. *cân alır cezbe-i cân-perveri var*

104

413. *o beyâz tenli civânım pamuk*
 414. *yumuşak penbe gibi bir ma'sûk*
 415. *ona attırdı nice ehl-i füsûk*
 416. *kavs-ı hallâc gibi kaşları var*

105

417. *küçük âfet beli bir âfet-i cân*
 418. *nice âfet bu ki dilsûz-ı cihân*
 419. *ismine cismi mutâbık cânân*
 420. *çengiler içre hemân ol peri var*

106

421. *bir zemân işte bu cânânım idi*
 422. *mesned-i 'işvede sultânım idi*
 423. *mâlik-i taht-ı dil ü cânım idi*
 424. *nice bir bencileyin leşkeri var*

107

425. *nedir ol çeşm-i siyâh kaşı siyâh*
 426. *nedir ol bârika-ı çehre-i mâh*
 427. *ermeni olmasa eyvâh eyvâh*
 428. *hücneti işte bu kim kâs-peri var*

108

429. *ermeni olmasa ammâ o fakâr*
 430. *beni tâ haşra dek eylerdi esîr*
 431. *belki hep halkı ederdî teshîr*
 432. *öyle bir cezbe-i zûr-âveri var*

[hâtime-i manzûme-i fâzıl]³⁵

109

433. *sühanımda nefis-i haydari var*
 434. *tab'ımın hâme gibi kanberi var*
 435. *zülfikârım yine bu hâmemdir*
 436. *hısn-ı ma'nâda onun hayberi var*

110

437. *işte bu nâmeyi itmâm etti*
 438. *mâ-huve-l-vâkı'a i'lâm etti*
 439. *hakk ile cümleyi ilzâm etti*
 440. *cânib-i hâktan onun yâveri var*

111

441. *kâdı oldu bu nizâ'a hâme*
 442. *sulhe yârânı yatırdı nâme*
 443. *harf-i zâ'id komadı i'lâme*
 444. *buna kulbaşılârin mahzarı var*

112

445. *cümle yârân ne güzeldir dediler*
 446. *hırz-ı cân olsa mahaldir dediler*
 447. *bize destûr-ı 'ameldir dediler*
 448. *sihre benzer nice ma'nâları var*

113

449. *erdi pâyâna kalem âhengi*
 450. *ber-taraf eyledi yârân cengi*
 451. *oldu manzûmesi bir kavî-i çengi*
 452. *işte kırk üç³⁶ sayılır dilberi var*

35 b1: bu bölümün başlığı yok; y1 ve y2: "hâtime"

36 b2 ve y2: "üç" yok

114

453. *raksa girdi kalem-i nükte-şinâs*
 454. *ona yogurtculuk etti kırtâs*
 455. *seyrine çıktı onun penç havâs*
 456. *yine mecliste tarla-ı teri var.*

115

457. *oldu me'zûn kalemin surnâsı*
 458. *başladı raksa sühan ma'nâsı*
 459. *bu kâgaz-hâne düğün sahrâsı*
 460. *bir 'aceb 'arsa-ı pehnâ-veri var*

116

461. *sarılr hâmeye hep ma'niler*
 462. *sanki kaytân oyunu taklîd eder*
 463. *tutar rişte-i nazmı o çeker*
 464. *her birinin revîş-i hoşteri var*

117

465. *hezl ile kilik-i siyâh-ı rüsvâ*
 466. *'âlemi kırdı geçirdi hâlâ*
 467. *'arab oyununa çıkmış gûyâ*
 468. *taze mazmûn gibi bir kışmeri var*

118

469. *işte hep çengileri oldu mastûr*
 470. *ba'd-ez-în eylesin kimse gurûr*
 471. *dest-i 'uşşâka bu hüccet memhûr*
 472. *fâzılın işte kavî defteri var*

Kaynaklar

Aktulum, Kubilây. *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.

Andrews, Walter ve Mehmet Kalpaklı. *The Age of Beloveds*. Durham and London: Duke University Press, 2005.

Atay, Hakan. "Heves-nâme'de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Câfer Çelebi'nin Özgünlük İdeali" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2002.

Aynur, Hatice. "Türkiye'de Türkçe Yazma Eserlerin Kataloglanması Üzerine Bir Değerlendirme 1989-2002." *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*. 26/1 (2002): 37-52.

Bardakçı, Murat. *Osmanlı'da Seks: Sarayda Gece Dersleri*. 6. bs. İstanbul: Gür Yayınları, 1993. [Yapıtın adındaki "Sarayda Gece Dersleri" bölümü İnkılap Yayınevi tarafından 2004 yılında yapılan son baskısında çıkarılmıştır.]

Enderûnlu Fâzıl. *Defter-i Aşk, Hûbân-nâme, Zenân-nâme, Çengî-nâme*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1253/1837 [Basmada Sünbülzâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i de bulunuyor.]

Enderûnlu Fâzıl. *Defter-i Aşk, Hûbân-nâme, Zenân-nâme, Çengî-nâme*. İstanbul: Ali Rıza Efendi Matbaası, 1286/1870 [Basmada Sünbülzâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i de bulunuyor.]

Enderunlu Fâzıl. *Hubanname ve Zenanname*. Haz. Ercümen Muhib. [y.y.]: Yeni Şark Kitabevi, 1945.

Enderunlu Fâzıl. *Hûbân-nâme, Zenân-nâme, Rakkâs-nâme*. [y.y.: y.y.], 1255/1839.

- İçen, Saliha. "Huban-name ve Zenan-name'de Metin-Resim İlişkisi." Basılmamış Yüksek-Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2001.
- Karacasu, Barış. "SEKA'ya Giden Hangi Tez?" *Toplum ve Bilim*, s. 103 (Bahar 2005): 266-273.
- Koçu, Reşad Ekrem. *Eski İstanbul'da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*. 3.bs. İstanbul: Doğan Kitap, 2003.
- Koçu, Reşad Ekrem. "Çenginâme." *İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tan Yayınları, 1958: 3845-47.
- Kurnaz, Cemal. "Arayıcızâde Hüseyin Ferdi ve Derviş Ömer Efedî'nin Bilâdiyeleri." *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* 19 (1995): 300-316.
- Kuru, Selim Sırrı. "Modernizing Sacred Love: Enderunlu Fazıl's 'Love's Register' and Poetics of Ottoman Modernity," *Focal Points and Critical Perspectives in Turkish Literature* Middle Eastern Studies Association 2003 (9 November 2003).
- Kut, Turgut. "Bilinmeyen Bir Hicviyesi'yle Sünbülzâde Vehbî." *Tarih ve Toplum: Mahrem Tarih Özel Sayısı*, s. 208 (Nisan 2001): 73-76.
- Levend, Agah Sırrı. *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*. İstanbul Fethî Derneği İstanbul Enstitüsü, 1958.
- Özege, Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. 5c. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1971-1979.
- Öztürk, Nebiye. "Zenânnâme - Enderunlu Fâzıl." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2002.
- Schmidt, Jan. "Fazil Beg Enderuni: Social Historian or Poet?" *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*. Kirksville: Thomas Jefferson University Press, 1993: 183-192.
- Surieu, Robert. *Sarv é naz*. Geneva: Nagel Publishers, 1967.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul, YKY, 1999.
- Timurtaş, Faruk. "Türk Edebiyatı Tarihi Ana Kitabı Nasıl Yazılabilir?" *Türk Kültürü* cilt 1 s. 7 (Mayıs 1963): 28-30.

